

A HÍREK MEGKÖZELÍTÉSEI A RITUÁLIS MODELL ALAPJÁN

A médiakutatások egyik kedvenc területe a hírek vizsgálata. Hogy a kutatók nem bánnak mostohán ezzel a területtel, azt a szakirodalom bősége és diszciplináris sokszínűsége is mutatja (Andok, 2001). Ám ha kommunikációelméleti szempontból vizsgáljuk az eddigi kutatásokat, akkor feltűnő az aránytalanság abban a tekintetben, hogy a kommunikáció tranzakciós vagy rituális elméletének háttéréből bontakoztatják-e ki az elemzést. A mérleg nyelve a tranzakciós elemzések túlsúlyát mutatja. Mit jelent ez? Azt, hogy sok kutatás foglalkozik a hírgyártással, előállítással a küldő / feladó oldaláról, befogadás-vizsgálatokkal a címzettek felől, s évről évre jelennek meg empirikus alapú, tartalomelemzési munkák is. Jóval kevesebb azonban a rituális modellt (Carey, 1992, 1997) alapul vevő kutatás, nemcsak a magyar, de a nemzetközi szakirodalomban is.² Az olyan elemzés, mely azt feszegetné, milyen szerepet játszanak a hírek a mindennapi valóságunk fenntartásában? Miért válik dominánssá, hír és szórakoztatás összekapcsolódása? Miért dramatizálnak, dramatizáltak a hírek mind szövegükben, mind vizuális megjelenítésükben? Ha ezt az irányt nézzük, bőven akad még kutatnivaló!

1. Rítus, mítosz

A kommunikáció rituális modellje nemcsak a fenomenológiából, de a kulturális antropológiából is merít. Mindig utal az elemzés kulturális beágyazottságára és történelmi, történeti aspektusaira. Ezért kezeli történelmi realitásként a híreket Carey de ugyanezért utal rájuk, mint kulturális formákra Schudson is.

„Moreover, news is a historic reality. It is a form of culture invented by a particular class at a particular point of history – in

² A tranzakciós és a rituális hírkutatások részletes összehasonlítását ld. Andok, 2005.

this case by the middle class largely in the eighteen century.”³
(Carey, 1992, 21)

Vagy ahogyan Schudson némileg oldottabban, lazább stílusban írja:

„News is a form of culture....If they can be faulted, it is only that they still tend to treat news as information. It may be as mistaken in the long run as to take news as ideology. News is culture.”⁴ (Schudson, 1995, 16, 30-31)

Ha ebből az irányból közelítünk a hírek vizsgálatához, akkor számos korábbi terminus technicusunk jelentését érdemes az antropológia felől át- illetve újragondolni. Mi a rítus, mi a mítosz?

Levi-Strauss óta az antropológusok úgy tekintenek egy kultúrára mint szimbolikus rendszerek összességére. Ezt a gondolatot Geertz úgy alakította át, hogy a kultúra a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit foglalja magába. Ezek segítségével az emberek megőrzik és állandóan fejlesztik a (mindennapi) élettel kapcsolatos tudásukat. Ám ez a kulturális mintákat tartalmazó rendszer nem homogén. Ugyanis a kultúra szimbolikus szerkezetén belül vannak olyan expresszív formák, melyek sűrített üzenetekkel tudnak szólni: drámai pillanatokban és hétköznapi helyzetekben. A modern szekularizált társadalmakban a hírek pontosan ilyen módon működnek: sűrített információkat adnak, egyrészt a mindennapi rutinról (diplomáciai tárgyalások, EU ügymenete), másrészt a közösséget ért drámákról (2006 augusztus 20-i tűzijáték). Ezen expresszív formák (jelen elemzésünkben a hírek) ereje egyrészt abban gyökerezik, hogy az emberek fogékonyabbak a konkrét esetek megítélésére, mint az absztrakciókra. (A hírek másik ereje az ismétlődésben rejlik, később erről részletesen írok.)

A kultúrakutatásban, kulturális antropológiában régóta vizsgált, elemzett mind a rítus mind a mítosz fogalma, valamint funkciójuk, kapcsolatuk. Foglalkozott ezzel Malinowski, Kluckhohn, Harrison és Levi-Strauss is. Egyes kutatók – Harrison például – úgy vélik, hogy a mítosz a kimondott dolog (legomenon), a rítus pedig az ennek megfelelő előadott dolog (drómenon).⁵ Velük ellentétben Kluckhohn „elutasítja azt a gondolatot, hogy akár a mítosz

³ „Sőt mi több, a hír történelmi realitással bír. Egy kulturális forma, amelyet egy meghatározott osztály hozott létre egy meghatározott történelmi pillanatban – ebben az esetben túlnyomórészt a XVIII. századi középosztályról van szó.”

⁴ A hír egy kulturális forma. Ha valamiért hibáztathatók (ti. a tranzakciós iskola kutatói A.M.), az csupán az, hogy még mindig hajlamosak pusztán információként tekinteni a hírekre. Ez hosszú távon éppolyan melléfogás volna, mint ideológiai megközelítésben kezelni azokat. A hír – kultúra.

⁵ A magyar nyelvű drámaelméletben ezt a megállapítást Kerényi Károlynak tulajdonítják (Bécsy, 1992, 95.)

a rítusból, akár emez a mítoszból levezethető volna, de arra a végeredményre jut, hogy a kettő mindazonáltal szoros és lényegi viszonyban áll egymással, még akkor is, ha egymástól függetlenül is képesek megjeleníteni.” (Kirk, 1993, 46) Sőt Kirk egyenesen azt mondja, hogy hiba volna a mítosz és a rítus egyszerű és általános viszonyáról beszélni. (Kirk, 1993, 37) A hazai szakirodalomban Császi Lajos *Bellt* idézi, aki szerint a rítust nem is tekinthetjük önálló entitásnak, mert önmagában csupán egy cselekvés, mely a *rituálizáció* során válik rítussá. (Császi, 2002, 97)

Az antropológiának a politikával foglalkozó irányzata szerint a rítus szimbolikus természetű, szabályok által irányított tevékenység.⁶ Formalizált cselekvések sorozatából áll, melyek stilizáltak, sematizáltak. S bár azt kell mondanunk, hogy ez a definíció valószínűleg tágabb társadalmi cselekvési kört fed le a rítusoknál, mégis jó kiindulási alap. Érdeemes továbbgondolni, hogy mi következik abból, hogy a rítus szimbolikus természetű. Sőt, hogy a hírkutatásban ez hova is vezet.

A rítus a szimbolikus valósággal kapcsol össze. A kommunikáció rituális modellje szerint a kommunikáció pontosan arra való, hogy ezt a valóságot fenntartsa.⁷ Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk, akkor a médiahír – az egy-egy/egyszerű információátadáson túl – összekapcsol mindet közösségünk szimbolikus valóságával, szimbolikus konstituált valóságával. A hírek ezen funkciójának bemutatására és kutatására a kommunikáció tranzakciós modellje nem alkalmas, jobb kiindulópontot találunk a rituális modellben. Amikor ebben a megközelítésben beszélünk szimbolikus valóságról és szimbólumokról, akkor „szimbólumok alatt nem egyszerűen jelképeket kell értenünk. Olyan különleges erővel rendelkező, szimbolikus objektívált kollektív hiedelmekről van szó, mint a primitív társadalmakban a totememblémák, vagy a modern világban a szekuláris kulturális kódok.” (Császi, 2002, 67.)

A szociológiai megközelítés a rítus működésében azt hangsúlyozza, hogy közvetíti a közös értékeket a csoporton belül, csökkenti a belső véleménykülönbségeket. E nézet szerint a rítusok szemléltetik, hogy hogyan alakul ki a

⁶ Ezt a definíciót Lukes adja. Idézi: Zentai, 1997, 65.

⁷ Carey úgy véli, hogy a valóságra nem mint valami eleve adottra kell tekintenünk, hanem éppen a kommunikáció által létrehozott társadalmi jelenségre. Ugyanakkor kiemeli, hogy nemcsak a valóság létrehozására, de annak folyamatos fenntartására is szolgál a kommunikáció. „This particular miracle we perform daily and hourly – the miracle of producing reality and then living within and under the fact of our own production – rests upon a particular quality of symbols: their ability to be both representations *of* and *for* reality.”⁷ (Carey, 1992, 29.)

„Ez a különös csoda, melyet naponta és óránként létrehozunk – vagyis a valóság létrehozásának csodája és annak, hogy mi ebben a valóságban élünk, a szimbólumok különös minőségén nyugszik, azon, hogy képesek mind a valóság megteremtésére, mind annak reprezentálására.”

társadalmi rend és a stabilitás. Valójában a híreknek is van ilyen funkciójuk, bemutatni a társadalom működését – persze itt nem egy egyszeri híradásról, egyetlen hírműsor elemzéséről kell beszélnünk, hanem a hírfolyaméról.

A rituális viselkedés szövegszerű reprezentációinak egyik kiváló példája a hír, amikor is egyfajta kollektív szöveg szimbólumaiban artikulálódik a kulturális ethosz. S ezt a szimultán stabilitás és módosulás paradoxona jellemzi. Ami a hírekben stabil, az két elemből áll. Az egyik a hírek rendkívül feszes szövegszerkezete (az 5 w+ h alakzatban írnak róla az újságírók, a nyelvészek T. A. van Dijk⁸ ábrájára hivatkoznak.) A hírszerkezet csak kis részben módosul, mely a közlés médiumához igazodik (a rádiós hírek esetén nem találunk címet, az internetes hírek esetében a háttér, az előzmények hyperlinkként szerepelnek, stb.). A másik stabil pontot a hírek esetében a tematikus mezők állandósága adja. Vagyis minden híradásban, hírlapban találunk politikai, gazdasági, kulturális, sport vagy bulvárhíreket. (Rövid történeti áttekintést ld. Andok, 2003) Ezen tematikus mezők fontos szerepet játszanak a hírek megértésében is. Jensen és kutatótársai a hírek befogadásának két csoportot tudtak elkülöníteni. Az egyik csoport megértette a híreket, mert össze tudták kapcsolni azok tartalmát saját életviláguk tematikus mezőivel. Egy másik csoport azonban a hírek tartalma mögött valamiféle rejtett reklámot, összeesküvést látott (Jensen, 1999).

A rítusok elemzői azt is hangsúlyozzák, hogy ezen kulturális formák úgy működnek, hogy széteső szimbolikus reprezentációkat fognak, foglalnak egységbe, valamint lehetőségeket, határokat, értékeket vésnek be a képzelet rétegeibe. A hírekre ez éppígy igaz mind fizikai, mind morális értelemben.

2. A hír mint rítus jellegzetességei

Akik a pszichoanalízis felől vizsgálták a rítusokat, rávilágítanak egy bennünk lévő konfliktusra is: a rítus szisztematikus és közvetett – vagyis a rítus szimbolikájába kódolt – kifejeződése azoknak a konfliktusoknak, amelyeket a rítus elfed és ebben az értelemben tagad. Hogyan értelmezhetjük ezt a hírek esetében? A média munkatársai gyakran emlegetik, hogy a globális médiarendszer segítségével kitágult a világ, mi is csatlakozhatunk hozzá, már nemcsak a szomszédunk tartozik bele az életvilágunkba, de a világ másik felén élő ausztrál bennszülött is. Márpedig ez, szociológiai értelemben nem így van. Amikor a fenomenológus Schütz az életvilágról ír, mint elsődleges és kitüntetett valóságunkról, akkor kiemel egy nagyon fontos kritériumot. Azért elsődleges és kitüntetett valóságunk az életvilág, mert itt tudunk beleavatkozni a folyamatokba (Schütz–Luckmann, 1975, 1984). Márpedig a

⁸ van Dijk, Teun A. 1988 *News as Discourse*. Hillside, NJ.: Erlbaum. pp. 55.

globális világ folyamataiba nem tudunk beleavatkozni, s az ausztrál bennszülött élete minden bizonnyal az én közrehatásom nélkül csörgedezik tovább, bármennyire is láthattam a hírekben, hogy mi történt vele tegnap. Vagyis a hírek elfedik és tagadják azt a konfliktust, hogy bár tájékozódhatunk az eseményekről, nem tudunk hatni rájuk.

A rítusok egyik fontos funkciója, hogy segítségükkel megszeliíthetővé válik az idő és átláthatóvá a valóság. Vagyis azzal, hogy időről időre megismétlik őket, egyrészt megerősítik azokat a kollektív hiteket, hogy milyen is a közösség, az adott társadalom világa, hogyan működik. Vagyis nem csupán egy szerkezetet, struktúrát mutat be, de a működést is. Így van ez a médiahírek esetében is. Szorosan ide kapcsolódik a rítusok egy másik jellemzője, hogy repetitívek, ismételhetőek. Az ismétlésnek fontos szerepe van az idő kezelésében és a valóság folyamatos fenntartásában. S azt már az állati kommunikációban, az állatok ritualizációs viselkedésében is megfigyelték, hogy az ismétlődés növeli a hatékonyságot.⁹ Persze az ismétlést a rítusként felfogott hírek esetében nem szó szerinti ismétlésként kell elgondolnunk. Ez egyébként más típusú rítusokra sem jellemző. Fontos funkciója az ismétlődésnek a múlttal való folytonosságra való utalás. Azért is keltik a folyamatoság érzetét, mert lassabban változnak, mint a kultúra más összetevői. Hogy a hírek esetében mi változik lassan, arra már utaltam a dolgozat egy korábbi részében: lassan változik a szövegszerkezet (a mai 5 w+h majdnem egy évszázada állandó a magyar hírlapírásban, a amerikaiban még régebbi) és a tematikus mezők.

Ha a híreket rítusként mutatjuk be, akkor utalnunk kell arra a sajátosságra is, hogy a rítus minden esetben specifikálja a szöveg és az előadója, a szöveg és a befogadója viszonyát. A médiahírek mint szövegek, szövegtípusok esetében ez a legkomolyabban veendő pont. A hír és előadójának viszonya, a szerző nézőpontja szövegszerűen jelöletlen. A nézőpont, ahonnan a hírt elmondja, leírja a szerző: jelöletlen. Grammatikai értelemben ez E/3 személyt jelent. A médiaelméleti könyvek pedig ezt a semlegesség, objektivitás kérdéskörében tárgyalják. Ide tartozik még az is, mely a legtöbb rítusra igaz: többnyire speciális az a nyelv, amelyen előadják (legjobb példa erre a liturgikus nyelv). Ha a médiahír és a befogadó oldalát nézzük, akkor is találunk rituális elemeket, melyek ráadásul továbbélnek, médiumtól függetlenül. A XIX. században és a XX. század elején a nyomtatott lapok átolvasása volt ritualizált cselekvés, majd a rádiós hírek hallgatása az 1930-as évektől, az esti híradó megnézése pedig az 1960-as évektől. S ez nem csupán a magyar kultúrára igaz, az amerikai helyzetről Schudsonnál olvashatjuk.

⁹ Tóth Péter tanulmányában alaposan sorra veszi az állatok ritualizációs viselkedésének jellemzőit. (Tóth, 1999, 196-197)

„The ritualism of newspaper reading continues for many people. In the 1950s and 1960s watching the network evening news was a ritual for many American families.”¹⁰ (Schudson, 2003, 172)

A rítusok és a rítusként felfogott hírek jellemzéséhez érdemes figyelembe venni Kirk hozzáfűzését is. „Ahol a rítus feltűnően jelen van, ott a társadalmi élet számos egyéb aspektusának függvényében van jelen. ... A túlságosan sok szabadidő is eredményezheti a rítusok elburjánzását (Kirk, 1993, 54).” A hírek szükségszerűen függnak a társadalmi élet különböző területeitől, hiszen onnan merítik tartalmukat. A társas világ, a szociális világ eseményeiről, folyamatairól adnak képet.

Kirk arról is ír, hogy milyen típusú mítoszok válhatnak rituális alkalmakkor elmondottakká. „... a mítoszi funkciók... Az első típus eredendően a szórakoztatást szolgálja, a második gyakorlatias, a szabályokat ismétli és megszabja az értékeket, a harmadik spekulatív és magyarázatokkal szolgál.” (Kirk, 1993, 286–287) Kirk szerint a második típus válhat rítus alapjává. Ha a híreket vizsgáljuk, s különösen az elmúlt másfél, két évtized változásaira, az *infotainment* megjelenésére, akkor azt kell mondanunk, hogy a szórakoztatást sem lehet megkerülni a hírek rítusként való értelmezése során. S ha ezt mondjuk, akkor nem érthetünk egyet maradéktalanul Gerbner álláspontjával, aki ugyancsak három funkcióját emeli ki a történeteknek, a történetmesélésnek, de egészen máshova köti a híreket. Gerbner szerint „A kulturális környezetünket tápláló történeteknek három különböző, de egymással összefüggő funkciójuk van. Az első az, hogy megmutassák, miként működnek a dolgok, a második, hogy leírják mi micsoda a világban, a harmadik pedig, hogy megtanítsanak bennünket arra, hogyan bánjunk mindezzel” (Gerbner, 2002, 11–12). A híreket Gerbner a második csoportba sorolta, s ezzel a külső realizmus elsődlegességét hangsúlyozza a fenomenális világgal szemben.

Ebben a rövid kis tanulmányban azt szerettem volna bemutatni, hogy a mai domináns tranzakciós kommunikációs modell alapú hírkutatás mellett mekkora létjogosultsága lenne a rituális modellt alapul vevő kutatásoknak. Ezen kutatások nem csupán információként, információ átadásként tekintenek a hírekre, hanem a szociális világba ágyazott, időről időre változó kulturális formának tartják azokat.

¹⁰ „Az újságolvasás ritualizációja sok ember számára folytatódott. Az 1950-es, 60-as években sok amerikai család számára az esti helyi televíziós híradó megtekintése vált rítussá.

Felhasznált irodalom:

- Andok Mónika 2001: A sajtóhírek a tudományos diskurzusban. In.: Békési Imre–Petőfi S. János–Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 14.* JGYTF Kiadó, Szeged, pp 109–137.
- 2003: A hír mint szövegtípus. In.: *Iskolakultúra* 2003/11. P.: 68-77.
- 2005: A bulvár-tabloid hírek a magyar sajtóban 1780-tól In.: Ivaskó Livia (szerk.): *Érthető kommunikáció.* Szegedi Tudományegyetem Médiatudományi Tanszék, Szeged.
- Bécsy Tamás 1992: *Rítus és dráma.* Mécs László Lap- és Könyvkiadó.
- Carey, James, W. 1992: *Communication as Culture.* Routledge, New York, London, 1997 *The Culture in Question.* In.: Stryker Munson, Eve–Warren, Catherine A. (ed.): James Carey. A Critical Reader. University of Minnesota Press, Minneapolis. 308–341.
- Császi Lajos 2002: *A média rítusai.* Osirisz Kiadó, Budapest.
- Gerbner, George 2002: *A média rejtett üzenete.* Válogatott tanulmányok. Osirisz Kiadó, Budapest.
- Jensen, Klaus Bruhn 1999: Knowledge as received. A project on audience uses of television news in world cultures. In.: *Television and Common Knowledge.* Jostein Gripsrud (ed.) Routledge, London and New York. 1999. pp. 125–136.
- Kirk G. S. 1993: *A mítosz.* Holnap Kiadó. (1970 Myth. Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures. University of California Press).
- Schudson, Michael 1995: *The Power of News.* Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, London, England.
- 2003 *The Sociology of News.* W. W. Norton New York, London.
- Schütz, Alfred–Luckmann, Thomas 1975: *Strukturen der Lebenswelt.* Frankfurt/M. Magyarul: Az életvilág struktúrái. In: Hernádi M. szerk.: A fenomenológia a társadalomtudományban. 1984, pp. 269–320.
- Tóth Péter 1999: A kommunikáció az evolúció perspektívájából. In.: Béres I.–Horányi Ö.: *Társadalmi kommunikáció.* Osirisz Kiadó Budapest, pp. 193–211.
- van Dijk, Teun A. 1988: *News as Discourse.* Hillside, NJ.: Erlbaum.
- Zentai Violetta 1997: *Politikai antropológia.* (szerk.) Osirisz Kiadó Budapest.